

Demografické chování převažující v České republice ještě na konci 80. let bylo projevem konzervativních tendencí komunistického režimu v předcházejících čtyřiceti letech. Poválečné snížení věku plnoletosti z 21 na 18 let, setrvačnost a diktatura politického režimu, spolu s malým tlakem na konečnou úroveň vzdělání (upřednostňování především dělnických profesí), malá možnost osobní seberealizace, nízká dostupnost antikoncepce, přednostní přidělování bytů rodinám, novomanželské půjčky (od roku 1973) a další materiální a finanční výhody seždaným párům v prostředí plné zaměstnanosti, vytvořily rámec pro standardnost a unifikaci sňatkového chování. To se vyznačovalo jednak vysokým podílem osob uzavírajících sňatek (u mužů 90–95 %, u žen 96–97 %) a současně nízkým věkem při vstupu do manželství (u žen se v období 1961–1988 průměrný věk při prvním sňatku pohyboval v rozmezí 21,4–21,8 let; u svobodných ženichů pak mezi 24,2–24,9 roky). Dřívější Československo patřilo k zemím s nejnižším sňatkovým věkem svobodných nevěst, když do 18 let věku uzavíralo sňatek řádově 9–12 % svobodných žen (ale pouze 1–2 % svobodných mužů) a naopak s nejvyšším podílem sňatků uzavíraných z důvodu těhotenství partnerky (tzv. předmanželské koncepce). Všeobecně dobře dosažitelný rozvod a relativně pozitivní společenský přístup k rozvedeným osobám pak významně působily na konečné procento mladých lidí, kteří alespoň jednou v životě uzavřeli sňatek a v případě rozvedených nebo ovdovělých osob sňatek vyššího pořadí. V rámci tehdejšího komunistického bloku výše popsaný model našeho sňatkového chování netvořil zvláštní výjimku, neboť právě realita „reálného socialismu“ nedávala téměř žádné jiné možnosti osobního uspokojení.

Ačkoliv se počty uzavřených sňatků v období 1960–1989 významně měnily (zejména v závislosti na velikosti sňatkuschné populace a na některých prorodinných opatřeních), rysy časné a časté sňatečnosti byly zachovány po celé období. Zjevný byl i vztah sňatkového věku ke vzdělání popř. bydlišti nebo národnosti, když osoby s nižším vzděláním, muži a ženy žijící na venkově a příslušníci jiné než české národnosti (zejména pak slovenské nebo romské) vstupovali do manželství dříve. Hledání seberealizace a hlavní životní role v rodině (zejména pak u žen) bylo zcela nepřehlédnutelné, a proto termín „zlatý věk rodiny“ byl pro dané období více než příznačný. Zvláště to pak platilo pro období tzv. normalizace po roce 1968, kdy určitý návrat do rodiny kompenzoval pro statisíce lidí nemožnost seberealizace ve veřejném životě.

Tab. 2.1: Sňatečnost v letech 1989–2000¹

Ukazatel	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Celkový počet sňatků	81 262	90 953	71 973	74 060	66 033	58 440	54 956	53 896	57 804	55 027	53 523	55 321
Hrubá míra sňatečnosti	7,8	8,8	7,0	7,2	6,4	5,7	5,3	5,2	5,6	5,3	5,2	5,4
Oboustranně první sňatky												
Počet sňatků	55 958	65 116	49 778	51 883	46 107	39 538	36 756	35 544	36 866	35 896	34 927	36 228
Podíl z úhrnu (%)	68,9	71,6	69,2	70,1	69,8	67,7	66,9	65,9	63,8	65,2	65,3	65,5
Sňatky svobodného muže a rozvedené nebo ovdovělé ženy												
Počet sňatků	6 587	6 727	5 708	5 710	5 212	4 836	4 751	4 913	5 589	5 093	4 892	5 132
Podíl z úhrnu (%)	8,1	7,4	7,9	7,7	7,9	8,3	8,6	9,2	9,7	9,3	9,1	9,3
Sňatky rozvedeného nebo ovdovělého muže se svobodnou ženou												
Počet sňatků	6 779	7 243	5 970	6 113	5 343	5 103	4 923	5 033	5 516	5 240	5 189	5 300
Podíl z úhrnu (%)	8,3	8,0	8,3	8,2	8,1	8,7	9,0	9,3	9,5	9,5	9,7	9,6
Oboustranně opakované sňatky												
Počet sňatků	11 938	11 867	10 517	10 354	9 371	8 963	8 526	8 406	9 833	8 798	8 515	8 661
Podíl z úhrnu (%)	14,7	13,0	14,6	14,0	14,2	15,3	15,5	15,6	17,0	16,0	15,9	15,6

¹Předběžné výsledky za rok 2001: počet sňatků – 52 374, hrubá míra sňatečnosti – 5,1 ‰.

Politický převrat v listopadu roku 1989 otevřel lidem České republiky cestu nejen k demokracii, ale i k novým individuálním možnostem a cílům. V jeho důsledku se zároveň změnilo i sociální klima a nově nastolený tržně-ekonomický rámec postupně oslaboval všeobecnou podporu rodin. Ohlášené zrušení výhodných novomanželských půjček k 1. lednu 1991 a zkrácení vojenské prezenční služby výrazně ovlivnilo úroveň sňatečnosti v roce 1990, kdy se počet uzavřených manželství (90 953, tzn. téměř o 10 tis. více oproti roku 1989) přiblížil úrovni z počátku 70. let. Propad stejného ukazatele v následujícím roce byl pak nutným kompenzačním projevem výše zmíněného administrativního opatření. Od roku 1992, v němž počet uzavřených sňatků ještě přesáhl hranici 74 tisíc (přesto ve srovnání s úrovní v roce 1989 se celkový počet snížil téměř o 9 %), se začal významně projevovat

Již osm let se udržuje sňatečnost na stabilizované nízké úrovni

sestupný trend celkového počtu uzavřených sňatků. Ten popíral očekávaný nárůst ukazatele v důsledku posunu velkého počtu mladých svobodných osob narozených v natalitní vlně sedmdesátých let do věku s dosud nejvyšší intenzitou sňatečnosti. Malý vzestup počtu sňatků v roce 1997 dával naději na obrát, avšak v následujícím roce počet osob vstupujících do manželství a zejména pak v roce 1999 očekávání vyvrátily. Právě v roce 1999 se celkový počet sňatků dostal na svou nejnižší úroveň v celé historii našeho populačního vývoje. Obdobně jako v roce 1996 se propadl pod hranici 54 tis. sňatků, přesto hodnota z roku 1999 (53 523 sňatků) znamenala absolutní minimum; ve srovnání s rokem 1989 se pak jednalo o přibližně třetinový pokles (34 %). Zvýšení počtu sňatků téměř o 1 800 v roce 2000 nikterak nevybočuje z oscilujících hodnot počtu uzavřených sňatků v posledních šesti letech, kdy mantinely 53–58 tisíc sňatků ročně představují projev sňatkového chování zatím váhajících generací z první poloviny 70. let. Počet uzavřených sňatků v roce 2001 (52 374) svědčí o neměnění se situaci.

Vývoj rozložení počtu sňatků podle měsíců vykazuje v období 1989–2000 dva základní rysy: první, související s poklesem celkového počtu uzavíraných sňatků, nemá vliv na srovnávání procentuálního zastoupení; druhý odráží zvyšující se preferenci uzavírat sňatek v době od začátku dubna do konce září, samozřejmě s výjimkou měsíce května. V roce 2000 bylo uzavřeno v červnu až září více než polovina celkového počtu sňatků (52 %). Častěji volená alternativa konání svatby v „teplých“ měsících je zcela jistě spojena i s větší možností cestování a tedy pobytu v rámci svatební dovolené u moře v zahraničí.

Tab. 2.2: Podíly osob vstupujících do manželství podle měsíců ve vybraných letech

Rok	Leden	Únor	Březen	Duben	Květen	Červen	Červenec	Srpen	Září	Říjen	Listopad	Prosinec
1989	4,8	5,6	8,3	13,4	2,3	11,5	8,9	7,5	12,1	9,5	8,7	7,2
1995	4,6	5,2	7,6	13,7	2,2	13,5	9,7	8,4	13,3	8,9	7,3	5,5
2000	3,4	4,7	6,4	11,6	3,0	15,1	11,6	10,0	15,3	8,4	5,8	4,8

Pokles celkového počtu uzavřených sňatků ve sledovaném období způsobil adekvátní snížení ukazatele hrubé míry sňatečnosti. Nejsou proto překvapující dosažené minimální hodnoty (5,2 ‰) v letech 1996 a 1999 a 5,1 ‰ v roce 2001, představující opět přibližně dvoutřetinovou úroveň stejného ukazatele roku 1989.

Na poklesu intenzity sňatečnosti se nejvíce podílelo snížení počtu uzavíraných sňatků oboustranně svobodnými snoubenci. Zatímco v roce 1989 představovalo 56 tis. sňatků uzavřených oběma svobodnými snoubenci podíl téměř 69 % všech nově registrovaných manželství, v roce 2000 byl tento podíl již jen 65,5 %, a to i přes to, že od roku 1997, kdy dosáhl svého minima, se začal postupně zvyšovat. Sňatky uzavírané svobodnými snoubenci však stále výrazně převažují do 30 let věku u žen a do 35 let u mužů. Po této věkové hranici se projevují vyšší četnosti sňatky rozvedených osob. Tento jev odpovídá mimo jiné pohledu na věkovou strukturu podle rodinného stavu, když kohorty nacházející se nad hranicí 30 let respektovaly a vytvářely ještě „starý“ model demografického chování konce 80. let. Podíl jednostranně opakovaných sňatků je z hlediska pohlaví téměř shodný (9,3 % svobodných mužů se oženilo s rozvedenými nebo ovdovělými ženami, v opačné rovině se jednalo o 9,6 % svobodných žen), avšak v časovém srovnání je zřejmý oproti roku 1989 vzestup jejich zastoupení. Větší četnost uzavírání sňatků rozvedených snoubenců v roce 1997 dokonce vedla k celkovému nárůstu intenzity sňatečnosti. Na oboustranně opakované sňatky připadá v posledních letech téměř 16 ze 100 uzavřených sňatků, když jejich podíl se od roku 1997 stále pozvolna snižuje.

Důvod je třeba hledat v racionální rovině: rozhodnutí setrvávat s novým partnerem v nesezdaném svazku, při ponechání sociálních výhod garantovaných v těchto případech státem (vdovský důchod, příspěvky matkám samoživitelkám apod.) se jeví ekonomicky výhodnější náhradou za legalizované manželství. V daném věku a sociálním statutu již není aktuální ani problém bydlení (jako u mladých párů), zejména proto, že matky s dítětem (dětmi) po rozvodu či ovdovění převážně setrávají v původním bytě.

Jako hlavní důvod k absenci většího rozšíření mimomanželského společného bydlení a hospodaření mladých párů se ukazuje nedostatek finančně dostupných bytů na trhu. Sociologické výzkumy potvrdily, že v nesezdaném svazku žijí převážně ekonomicky aktivní dvojice, jejichž příjem je schopen pokrýt náklady na společné bydlení a hospodaření. Na rozdíl od rozvedených či ovdovělých partnerů mladí lidé plánují v budoucnu legalizaci společného soužití sňatkem a vztah ve sčítání lidu označovaný jako druh–družka považují za předstupeň manželství – za tzv. „manželství na zkoušku“. Důvody k následnému uzavření sňatku hledají někdy v otěhotnění partnerky, jindy v dosažení určitého stupně zajištění budoucí rodiny k narození dětí v manželství. Liberálnost postojů české společnosti vůči předmanželským koncepcím v dlouhodobých vztazích ukazuje na toleranci existence nesezdaných párů. Jejich výskyt je i nadále četnější v anonymním prostředí městských sídlišť, v oblastech převážně průmyslové výroby

**Ani složení sňatků
podle rodinného stavu
snoubenců se příliš
nemění**

(severní Čechy a Ostravsko) a u obyvatel bez náboženského vyznání. Křesťanské venkovské prostředí jižní Moravy naopak vykazuje podprůměrné zastoupení tohoto druhu partnerského soužití. Přestože se rozsah nesezdaného soužití zvyšuje, jak naznačuje také vzestup počtu a podílu dětí narozených mimo manželství, nelze to považovat za významnou příčinu úbytku počtu sňatků.

Tab. 2.3: Nesezdaná soužití podle věku a rodinného stavu v České republice v roce 1999 (v %)¹

Rodinný stav partnerů	Rozložení (v %)	Délka (v letech)	Věková skupina	Rozložení (v %)	Délka (v letech)
Svobodný(á)	54,3	3,0	18–29	48,9	2,3
Rozvedený(á)	41,0	6,5	30–49	32,4	5,3
Vdovec (vdova)	4,7	.	50–69	18,7	9,4
Celkem	100,0	4,5	Celkem	100,0	4,5

¹Nesezdaná soužití představovala 5,8 % ze všech domácností.

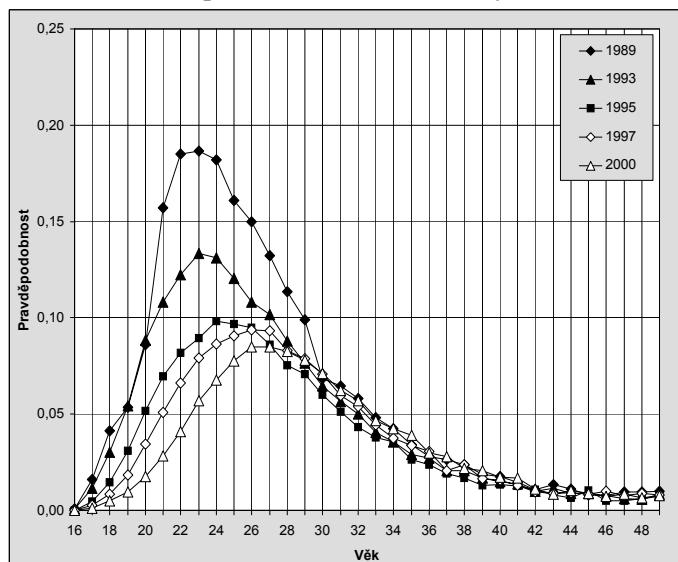
Pramen: Deset let společenské transformace v České a Slovenské republice, 1999.

Pokles úrovně sňatečnosti v posledních deseti letech 20. století měl své hlavní příčiny ve snížení intenzity sňatečnosti svobodných osob do 25 let věku, a to i přesto, že mladí lidé v rámci šetření populačního klimatu nadále přisuzují rodině velký význam. Bylo to způsobeno především změnou kulturních a morálních vzorců chování v osvobozené společnosti, ale dosud s omezenou úrovní spotřeby. Při rozhodování o realizaci sňatku a založení rodiny proto požadují mladí lidé naplnění některých ekonomických aspektů (vyřešení bytové otázky, finanční příjem ze stálého zaměstnání, zmírnění rizika ztráty zaměstnání), ale i dosažení určité míry seberealizace (zejména pak při studiu a cestování), protože sňatkem se některých z těchto životních hodnot musí vzdát, případně je omezit. Vzhledem k tomu, že v 90. letech bylo v rámci této společnosti postupně vytvořeno prostředí podporující růst individualismu a preferenci životní úspěšnosti, naplnění rodinných hodnot bylo častěji odkládáno až na pozdější dobu. Je otázkou, do jaké míry se stane dlouhodobější odkládání sňatků jejich odmítáním. Model časně a časté sňatečnosti, který známe z doby komunistického režimu, se v ekonomicky vyspělých státech nevyskytuje a je zřejmé, že své místo nenalezne již ani v populaci České republiky.

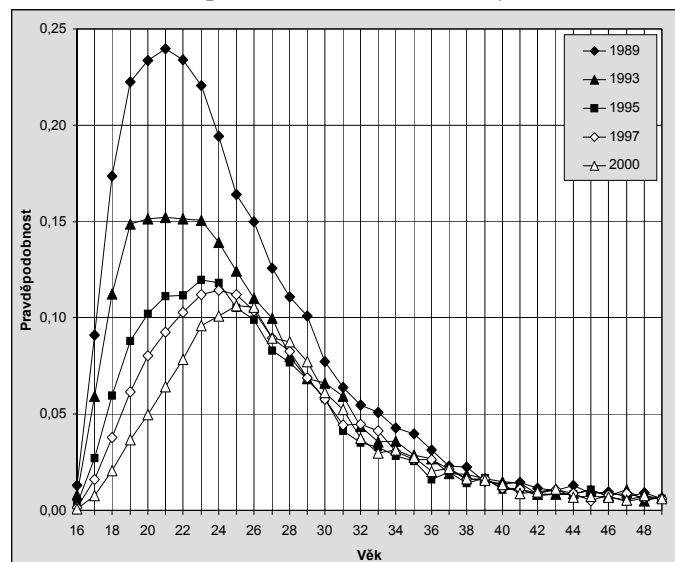
Údaje o změnách úrovně plodnosti prvních dětí vdaných žen naznačují, že vstup do manželství odkládají méně často dvě skupiny žen: jednak ženy již těhotné (přestože podíl prvních dětí z předmanželských koncepcí trvale klesá), a dále ženy hledající v péči o děti značnou část své životní seberealizace (proto také na 100 narozených prvních dětí v manželství se stále rodí kolem 90 dětí druhého pořadí). Ženy netoužící po dětech nebo je z důvodu osobního rozvoje či kariéry odmítající, odkládají svůj sňatek častěji. K sexuálnímu životu není uzavření sňatku totiž nutné.

Pokles úrovně sňatečnosti je výrazným projevem změny demografického chování

Obr. 2.1a: Pravděpodobnost sňatku svobodných mužů

Obr. 2.1b: Pravděpodobnost sňatku svobodných žen

Nové rysy sňatkového chování populace České republiky v 90. letech způsobily změnu tvaru křivek pravděpodobností uzavření sňatku svobodných osob podle věku: dlouhodobě projevující se pokles intenzity sňatečnosti svobodných způsobil jejich zploštění, odkládání sňatků do vyššího věku s větším věkovým rozpětím se pak projevilo ve změně polohy a „ostrosti“ hodnot maximálních pravděpodobností. Odlišná kvantitativní povaha před a polistopadového uzavírání sňatků je zřetelná při srovnání hodnot ukazatele prvosenátečnosti roku 2000 s rokem 1989, kdy pravděpodobnost uzavření sňatku svobodnými

muži byla maximální až ve věku 26 a 27 let a její hodnota činila 0,085 (u svobodných žen bylo maxima dosaženo ve věku 25 let, a to na úrovni 0,106). Tehdejší hodnoty 0,150 a 0,132 v případě mužů, resp. 0,164 v případě žen, vypovídají o tvaru a poloze postavení křivek pravděpodobností z roku 1989 i v maximálních hodnotách roku 2000 a o celkové povaze velikosti propadu intenzity sňatečnosti.

Tab. 2.4: Pravděpodobnost uzavření sňatku svobodnými snoubenci

Věk	Muži					Ženy					Rozdíl 2000–1989		Změna 2000–1989 (v %)	
	1989	1993	1995	1997	2000	1989	1993	1995	1997	2000	muži	ženy	muži	ženy
16	0,001	0,001	0,000	0,000	0,000	0,013	0,008	0,003	0,002	0,001	-0,001	-0,012	-98,4	-94,2
17	0,016	0,011	0,004	0,003	0,001	0,091	0,059	0,027	0,016	0,008	-0,015	-0,083	-92,1	-91,7
18	0,041	0,030	0,015	0,009	0,005	0,174	0,112	0,060	0,038	0,021	-0,036	-0,153	-88,0	-88,1
19	0,054	0,054	0,031	0,018	0,009	0,222	0,149	0,088	0,062	0,037	-0,045	-0,185	-82,3	-83,4
20	0,086	0,088	0,052	0,034	0,018	0,234	0,151	0,102	0,080	0,050	-0,068	-0,184	-79,5	-78,7
21	0,157	0,108	0,070	0,051	0,028	0,240	0,152	0,111	0,093	0,064	-0,129	-0,176	-82,0	-73,1
22	0,185	0,122	0,082	0,066	0,041	0,234	0,151	0,112	0,103	0,078	-0,144	-0,156	-78,0	-66,5
23	0,187	0,134	0,090	0,079	0,057	0,220	0,151	0,120	0,112	0,096	-0,130	-0,124	-69,5	-56,5
24	0,182	0,131	0,098	0,086	0,068	0,194	0,139	0,118	0,114	0,101	-0,114	-0,093	-62,9	-48,0
25	0,161	0,120	0,097	0,091	0,078	0,164	0,124	0,105	0,112	0,106	-0,083	-0,058	-51,7	-35,1
26	0,150	0,108	0,095	0,094	0,085	0,150	0,110	0,099	0,104	0,105	-0,065	-0,045	-43,2	-29,6
27	0,132	0,102	0,086	0,093	0,085	0,126	0,100	0,083	0,089	0,090	-0,047	-0,036	-35,8	-28,8
28	0,113	0,088	0,075	0,083	0,083	0,111	0,080	0,077	0,082	0,088	-0,030	-0,023	-27,2	-21,0
29	0,099	0,076	0,071	0,079	0,078	0,101	0,068	0,068	0,069	0,077	-0,021	-0,024	-21,1	-23,8
30	0,069	0,064	0,060	0,071	0,071	0,077	0,066	0,058	0,058	0,061	0,002	-0,016	3,5	-20,6
31	0,064	0,057	0,051	0,060	0,062	0,064	0,059	0,041	0,044	0,052	-0,002	-0,012	-3,1	-17,9
32	0,058	0,050	0,043	0,054	0,057	0,055	0,044	0,035	0,045	0,038	-0,001	-0,017	-2,0	-31,2
33	0,048	0,040	0,038	0,044	0,047	0,051	0,035	0,033	0,041	0,030	-0,001	-0,021	-3,3	-41,7
34	0,042	0,036	0,036	0,037	0,042	0,043	0,036	0,028	0,031	0,031	0,000	-0,012	0,0	-26,9
35	0,034	0,029	0,026	0,034	0,039	0,040	0,028	0,026	0,026	0,027	0,005	-0,013	15,0	-30,9

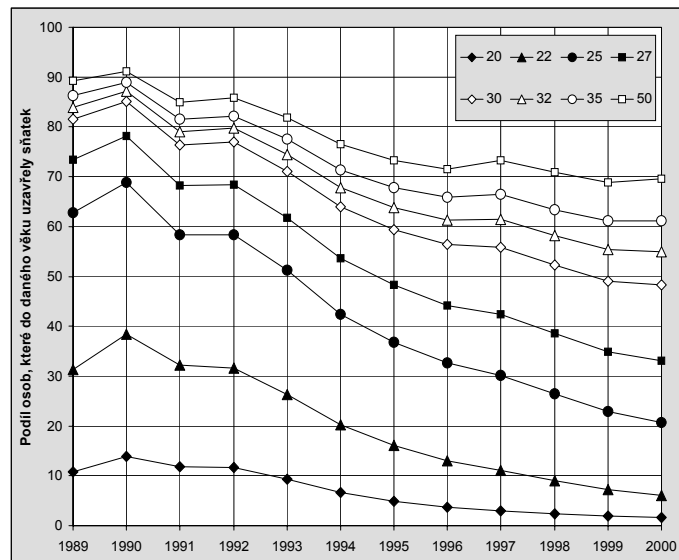
Snížující se počet uzavíraných sňatků svobodnými snoubenci od roku 1993 při vzrůstajícím podílu svobodných v populaci způsobil do roku 2000 pokles pravděpodobností uzavření sňatku svobodných téměř v celém věkovém rozpětí. Největší pokles (více jak 90 % u mužů i žen) byl zaznamenán v nejnižším věku, tzn. do 18 let, ale pod poloviční úroveň roku 1989 poklesly intenzity sňatečnosti až do 25 let věku u mužů a do 23 let u žen. Očekávané zvýšení intenzity sňatečnosti svobodných ve vyšším věku se zatím výrazně neprojevilo, naopak do roku 1999 se pravděpodobnosti uzavření sňatku pro osoby starší 25 let víceméně pouze stabilizovaly, ovšem hluboko pod úroveň roku 1989. V posledním sledovaném roce je patrný mírný obrat, a to v případě relativně „starých“ 34–37letých mužů a zejména pak 28–31letých žen (ty vstupovaly do manželství s pravděpodobností nepatrně větší než v roce 1999). Zda se jedná o uskutečňování „zadržených“ sňatků, ukáží až roky následující.

Absence kompenzačního nárůstu pravděpodobnosti ve vyšším věku se v transversálním pohledu projevuje ve snižování celkové úrovně prvosňatečnosti. Zatímco při zachování podmínek a úrovně sňatečnosti roku 1989 by do manželství alespoň jednou v životě vstoupilo více než 89 % mužů a 95 % žen, v roce 2000 by celková hypotetická prvosňatečnost nedosáhla ani hranice 70 % v případě svobodných mužů a 75 % v případě žen. To znamená, že by v populaci zůstávalo více jak 30 % trvale svobodných mužů a 25 % trvale svobodných žen. Vzhledem k tomu, že převážná většina dětí (v roce 2001 to bylo 76 %) se stále ještě rodí v manželstvích, je zřejmé, že rozsah více jak čtvrtinové „trvalé svobody“ významně ovlivňuje úroveň porodnosti v České republice. Odkládání sňatku do vyššího věku pak přímo působí na průměrný věk při prvním porodu a na rozhodování o konečném počtu dětí, neboť u starších matek se projevuje více zdravotních problémů, které objektivně ovlivňují i počet narozených potomků. Z tohoto hlediska má význam sledování úrovně prvosňatečnosti v určitém věku, protože ta mnohé napovídá o načasování jednotlivých kroků při plánování rodiny. Z grafického vyjádření je patrný celkový trend úrovně prvosňatečnosti ve vybraném věku, kdy po víceméně stabilizovaném období druhé poloviny 80. let přišlo nejprve mírné zvýšení vyvolané již dříve zmíněnými okolnostmi rušených výhodných novomanželských půjček, následované vývojem s významnou sestupnou tendencí podílů tabulkově uzavřených sňatků. Pokles celkové úrovně prvosňatečnosti odpovídá změnám pravděpodobnosti uzavření sňatku svobodnými v jednotlivých věkových jednotkách, tzn. nejvíce se projevuje ve snížení podílů tabulkově uzavíraných předčasných i časných sňatků, doprovázeném celkovým poklesem intenzity sňatečnosti i v dalším věku. Ve srovnání s rokem 1989, kdy se do rodinného stavu ženatý/vdaná ve věku

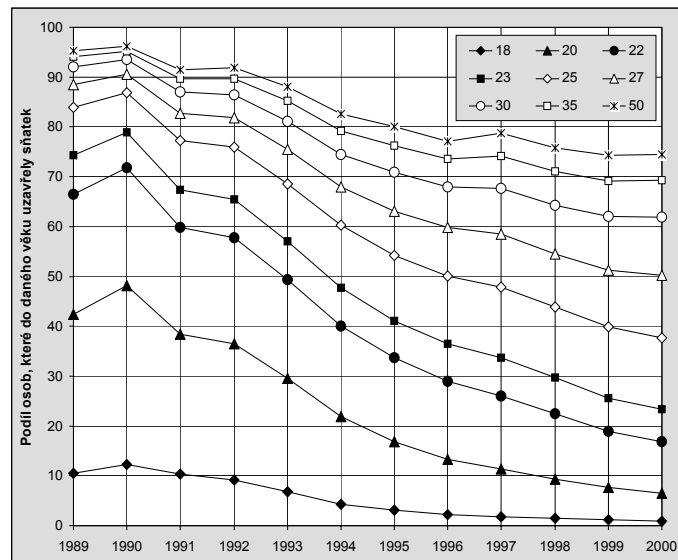
**Pokles intenzity
prvosňatečnosti vede
k hypotetickému
vzestupu podílu
svobodných osob až na
25–30 %**

20 let řadilo (podle jednovýchodných tabulek sňatečnosti) již téměř 11 % mužů a dokonce více jak 42 % žen, se v roce 2000 ve stejném věku podíl tabulkově uzavřených sňatků pohyboval na necelých 2 % u mužů a 6 % u žen. V období největší plodnosti na konci 80. let, tzn. do 25 let věku, pak uzavřelo sňatek již téměř 63 % svobodných mužů (při celkové prvosňatečnosti 89 %) a necelých 84 % žen (když do 50 let věku se vdalo 95 % svobodných žen); na konci druhého tisíciletí se jejich podíl změnil, a to na necelých 21 % u mužů a 38 % u žen.

Obr. 2.2a: Tabulkové podíly mužů, kteří do daného věku vstoupili do prvního manželství

Obr. 2.2b: Tabulkové podíly žen, které do daného věku vstoupily do prvního manželství

Tab. 2.5: Souhrnné ukazatele a charakteristiky časování sňatečnosti svobodných³

Pohlaví	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Tabulková prvosňatečnost ¹												
Muži	89,2	91,1	84,9	85,8	81,8	76,5	73,3	71,4	73,2	70,9	68,9	69,6
Ženy	95,3	96,2	91,5	91,8	88,0	82,5	80,0	77,1	78,7	75,8	74,3	74,5
Úhrn redukováných měr sňatečnosti svobodných ²												
Muži	87,6	100,9	76,9	78,6	68,1	56,8	52,0	49,7	51,4	48,9	46,9	48,4
Ženy	91,4	103,1	76,3	76,7	65,4	54,8	50,5	48,6	50,4	48,8	47,7	49,7
Průměrný sňatkový věk ¹												
Muži	24,6	24,0	24,7	24,8	25,4	26,2	26,7	27,1	27,6	28,1	28,5	28,9
Ženy	21,8	21,4	22,2	22,5	23,2	23,9	24,6	24,9	25,4	25,8	26,2	26,5
Pod hranici průměrného věku uzavřely sňatky svobodné osoby (v %) ¹												
Muži	74,2	75,3	73,1	73,2	71,9	70,9	70,1	69,3	69,1	68,8	68,2	68,4
Ženy	76,6	77,8	75,1	74,6	73,3	72,5	71,3	71,1	70,8	70,5	70,4	70,2
Dolní kvartil rozložení tabulkových sňatků												
Muži	21,8	21,3	21,5	21,6	21,9	22,4	22,8	23,3	23,7	24,1	24,5	24,9
Ženy	19,4	19,2	19,4	19,5	19,9	20,4	20,9	21,3	21,7	22,0	22,5	22,8
Věkový medián												
Muži	23,6	23,1	23,5	23,6	24,2	24,9	25,5	26,0	26,5	26,8	27,4	27,8
Ženy	20,9	20,5	21,1	21,3	21,9	22,7	23,4	23,8	24,3	24,7	25,1	25,4
Horní kvartil rozložení tabulkových sňatků												
Muži	26,2	25,4	26,4	26,6	27,4	28,4	29,1	29,6	30,2	30,8	31,3	31,6
Ženy	23,1	22,5	23,7	24,1	25	25,9	26,7	27,1	27,7	28,3	28,5	28,8
Mezikvartilová odchylka												
Muži	2,2	2,1	2,5	2,5	2,8	3,0	3,2	3,2	3,3	3,3	3,4	3,3
Ženy	1,9	1,7	2,2	2,3	2,6	2,8	2,9	2,9	3,0	3,2	3,0	3,0

¹Výpočet z tabulek sňatečnosti.

²Výpočet z redukováných sňatků svobodných – údaje používané při mezinárodním srovnání.

³Předběžné výsledky za rok 2001: tabulková prvosňatečnost – muži 65,4 %, ženy – 72,3 %; průměrný sňatkový věk – muži 29,3 roku, ženy 26,9 roku.

**Průměrný věk
snoubenců při prvním
sňatku nepřetržitě
roste, ale stále ještě
zůstává pod úrovní
jeho výše
v západoevropských
zemích**

Sociální ani vzdělanostní struktura snoubenců podle věku není známa. Přesto se z výsledků průzkumů předpokládá, že časné sňatky častěji uzavírají zejména osoby s nižším vzděláním, osoby zařazované do nižší případně střední příjmové skupiny a osoby žijící na venkově a v menších městech.

Prodloužení povinné školní docházky o jeden rok, nárůst počtu studentů středních škol, rozvoj vyššího odborného vzdělání a zvyšující se počet studentů a absolventů vysokých škol představují objektivní významné faktory 90. let způsobující odkládání sňatků mladých lidí do vyššího věku. Připočteme-li další roky strávené získáváním dnes již častěji samozřejmé jazykové výbavy v zahraničí, zajišťováním potřebné praxe a dobu nutnou pro nalezení dobrého pracovního místa a s tím spojené finanční samostatnosti, je věk maximální intenzity sňatečnosti (27 let u svobodných mužů a 25 let u svobodných žen) logickým kompromisem. V hospodářství a ve společnosti vůbec se značně snížila potřeba nekvalifikované práce, takže zvláště mladí lidé bez vzdělání a kvalifikace mají minimální možnost získat stabilní zaměstnání a tím také materiální podmínky pro založení rodiny. Také nemožnost získat vlastní byt či zaměstnanost – být jen dočasná či jen jednoho z partnerů – často vedou k dalšímu odsouvání sňatku. Možnosti seberealizace na jedné straně a zajištění určitého životního standardu na straně druhé nutí odpovědné mladé lidi k odkládání rozhodnutí o vstupu do manželství. Současný průměrný věk při prvním sňatku (vypočtený na základě tabulek sňatečnosti svobodných) dosáhl téměř 29 let u mužů a 26,5 roku u žen. Oproti roku 1989 je to zvýšení o 4,3 roku u mužů a 4,7 let u žen, když po celé toto období (vyjma roku 1990) průměrný věk meziročně neustále stoupal. Tento trend pokračoval i v roce 2001. Obdobným způsobem se vyvíjel i věkový medián (věk, v němž do manželství vstoupila právě polovina všech osob hypoteticky uzavírajících sňatek za podmínek intenzity sňatečnosti daného roku), který z 23,6 let (hodnota roku 1989) pro muže vzrostl na téměř 28 let v roce 2000; v případě žen se poslední sledovaná hodnota daného ukazatele (25,4 roku) lišila od srovnávaného roku 1989 o 4,5 let. Poloha kvartilových hodnot spolu s mezikvartilovou odchylkou pak dokládají nárůst variability sňatkového věku. Potvrzuje se tím, že dochází k větší diferenciaci sňatkového chování a tedy že úplně zanikl dřívější nivelizovaný model. Z posunu středních hodnot sňatkového věku je zřejmé, že mladí lidé s vysokou pravděpodobností uzavírají sňatek až delší dobu po zahájení své ekonomické aktivity, teprve tím se de facto vymaňují z přímého vlivu rodičů a snižují význam jejich mínění při výběru partnera. Věkový rozdíl mezi snoubenci se nepatrně snížil a zůstává stabilní (2,2–2,4 roku).

Tab. 2.6: Sňatkuschopné obyvatelstvo podle věku a pohlaví (k 1.1. daného roku)

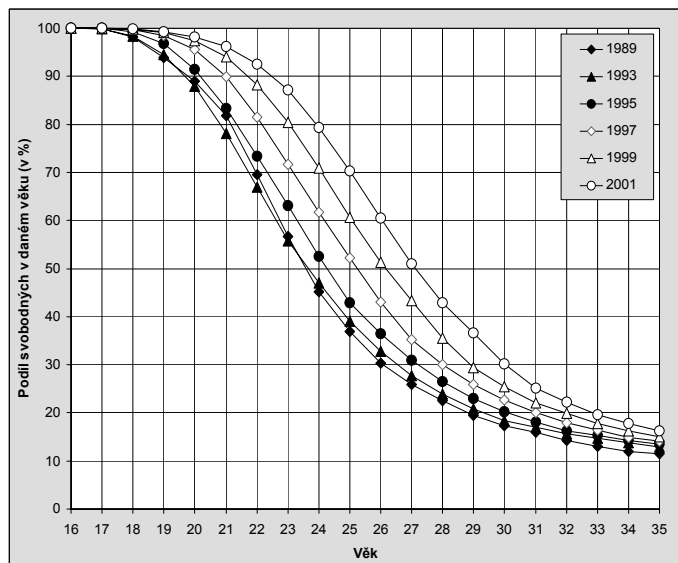
Rok	Muži						Ženy					
	Svobodní			Rozvedení a ovdovělí			Svobodné			Rozvedené a ovdovělé		
	20–24	25–29	30–34	20–24	25–29	30–34	20–24	25–29	30–34	20–24	25–29	30–34
Absolutní počty (v tisících)												
1989	241	92	56	4	14	29	117	33	20	10	22	39
1993	253	103	51	5	18	25	140	40	19	12	27	33
1995	311	111	58	5	20	29	194	46	22	12	30	38
1997	368	136	66	5	22	35	259	62	26	11	33	44
1999	398	178	72	4	23	39	305	90	30	9	35	48
2000	401	208	75	3	21	38	318	112	32	7	33	48
2001	389	239	87	2	20	36	316	134	36	6	34	49
Z tisíce osob dané věkové skupiny												
1989	677	273	144	12	42	76	344	104	52	28	69	103
1993	681	286	158	13	50	76	393	117	61	32	79	106
1995	741	319	170	12	58	86	485	139	68	30	89	115
1997	806	378	184	11	62	99	592	180	76	26	95	130
1999	859	449	202	8	58	109	684	238	88	20	92	142
2000	884	493	214	6	50	108	728	276	97	15	83	142
2001	909	552	249	5	46	104	771	320	108	15	81	146
Rozdíl 2001–1989 (v bodech)												
Rozdíl	232	279	105	–7	4	28	427	216	56	–13	12	43

2001 – data sčítání (1.3. 2001).

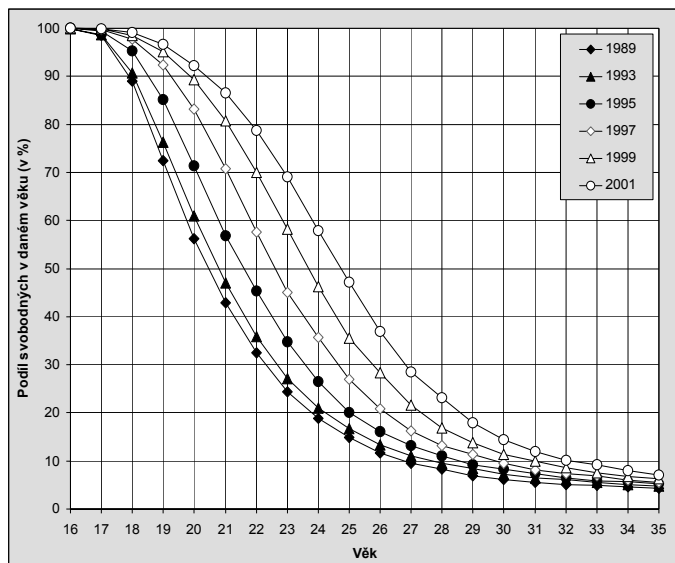
Dlouhodobý pokles intenzity sňatečnosti svobodných je hlavním příčinou změny struktury obyvatelstva podle rodinného stavu. Odkládání sňatků na pozdější dobu, případně doprovázené konečným odmítáním manželského svazku, se ve svém důsledku projevuje v nárůstu podílu svobodných a naopak poklesem podílu ženatých mužů a vdáných žen v populaci. Zatímco se v roce 1989 ve 30 letech věku nacházelo v reálné populaci přibližně 17 % svobodných mužů a 6 % svobodných žen, jejich zastoupení se v roce

2000 zvýšilo nad hranici 30 % u mužů a 14 % u žen. Celá situace je umocněna extrémní početností generací narozených v natalitní vlně 70. let, které se nyní ocitají ve věku 25–29 let a které zatím uzavření sňatku většinou odkládají.

Obr. 2.3a: Podíl svobodných mužů ve věku 16–35 let z celkového počtu osob v daném věku (k 1.1. daného roku)

Obr. 2.3b: Podíl svobodných žen ve věku 16–35 let z celkového počtu osob v daném věku (k 1.1. daného roku)

Změna počtu narozených při vytváření demografické vlny mezi lety 1973–1977 přinesla na začátku a konci období disproporce mezi počty mužů a o 2–3 roky mladších žen. Během 90. let se nedostatek mužů z generace narozených v roce 1972 (vztahující se k ženám narozeným v letech 1973–1975) postupně snižoval (s větší intenzitou vdávající se ženy našly své partnery i ve starších nebo rozvedených či ovdovělých mužích) a v současné době je tudíž na sňatkovém trhu převaha mužů ve všech věkových jednotkách. Odpovídá to obvyklému zastoupení osob v populaci podle pohlaví a věku. Mění se disproporce v počtech potenciálních ženichů a nevěst nepůsobí již dlouho na průběh sňatkového „trhu“, protože věkové rozdíly mezi snoubenci hrají již malou roli. Větší význam mohou mít rozdíly v sociálním postavení (stabilitě zaměstnání a výši příjmu), ale ty jsou statisticky nepostizitelné.

Tab. 2.7: Disparita¹ mezi počty potenciálních ženichů a nevěst podle věku (v tis., k 1.1. daného roku)

Rok	Věk muže											
	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31
Svobodní												
1989	-2,7	6,9	11,9	13,3	13,1	10,4	6,4	6,5	7,3	6,6	7,0	7,8
1993	-11,7	-4,8	1,8	5,0	6,5	8,3	9,0	9,2	9,2	7,6	5,1	5,0
1995	3,1	-3,2	-5,9	0,2	3,4	4,9	5,9	7,4	7,8	8,0	8,0	6,8
1997	5,6	5,3	4,3	-0,3	-2,7	1,9	3,9	5,2	5,6	6,6	7,1	7,1
1999	14,4	7,1	5,9	6,3	5,7	1,2	-0,7	3,2	4,2	5,0	5,2	5,8
2001	8,6	15,8	14,5	7,7	6,4	6,7	6,5	2,6	1,1	3,9	4,2	4,6
Neženatí (nevdané)												
1989	-2,6	7,1	12,1	13,3	13,0	9,9	5,4	5,4	6,4	5,9	6,5	7,9
1993	-11,6	-4,6	2,0	5,0	5,9	7,6	8,1	8,6	8,7	6,5	3,3	3,1
1995	3,2	-2,9	-5,6	0,3	3,1	4,5	5,1	6,5	6,9	7,4	7,7	5,6
1997	5,7	5,6	4,8	0,1	-2,8	1,5	3,3	4,6	4,5	5,5	6,1	6,6
1999	14,5	7,2	6,2	6,8	6,3	1,6	-1,0	2,3	3,5	4,1	4,0	4,6
2001	8,6	15,9	14,6	8,0	6,7	7,2	7,2	2,9	0,5	2,7	3,4	3,6

¹Počet mužů ve věku uvedeném v hlavičce minus počet žen ve věku o dva roky nižším. Znaménko minus v tabulce znamená, že v daném věku byl počet mužů nižší než počet žen o dva roky mladších, takže převažovala „nabídka“ žen.

Snížení počtu i podílu osob žijících v manželství následně vytváří nižší potenciál pro osoby, které mohou ovdovět nebo se chtějí rozvádět. Přesto opakované sňatky, právě z důvodu poklesu ukazatele prvosňatečnosti, hrají v úrovni sňatečnosti svou významnou roli. Podobně jako u svobodných mužů a žen došlo ke změnám měr sňatečnosti v případech uzavírání opakovaných sňatků. S výjimkou přechodného vzestupu ukazatelů v letech 1991 a 1997 probíhal po celé období 90. let pokles intenzity sňatečnosti

**Intenzita vstupu do
druhého manželství se
také snížila**

rozvedených a ovdovělých osob; opět nejvíce v nejnižších jednotkách věku, kdy však nízké počty exponovaných i demografických událostí vyvolávají opatrnost při posuzování míry a rychlosti změn. Přesto lze říci, že celková úroveň intenzity opakovaných sňatků do 50 let věku u rozvedených osob je v současné době řádově o polovinu nižší než tomu bylo v roce 1989, u ovdovělých mužů se sledovaný ukazatel snížil výrazněji – téměř o 57 %, a to na rozdíl od opakovaných sňatků ovdovělých žen, které v současnosti uzavírají pouze 13 sňatků v relaci na 1000 ovdovělých žen (změna oproti roku 1989 tak činí necelou čtvrtinu). Při rostoucím podílu rozvedených osob v populaci je pokles měr sňatečnosti v případech druhých a dalších sňatků zřejmým důkazem změny názorů na instituci manželství u již alespoň jednou ženatých mužů a vdaných žen. Je však nesmyslné předpokládat, že rozvedené osoby žijí po rozvodu osamoceně, popřípadě pouze s „vysouzenými“ dětmi. Průzkumy naopak prokázaly, že právě v těchto případech je nejčastěji využívána možnost kohabitace s jiným partnerem. Dříve často realizovaný nový sňatek ihned po ukončení předchozího manželství (jinými slovy: důvodem k rozvodu bylo předchozí navázání vztahu s jiným partnerem) se poklesem redukovaných měr sňatečnosti rozvedených v prvních letech po zániku předchozího manželství nejvíce jako uchovaný zvyk. Od roku 1995 se ukazatel zvyšuje v případech opakovaně uzavíraných sňatků až po čtyřech letech od rozvodu a to jak u mužů, tak i u žen.

Tab. 2.8: Počty a podíly svobodných mužů a žen ve věku 16–35 let z celkového počtu osob podle pohlaví a věku v reálné populaci (v %; k 1.1. daného roku)¹

Věk	Muži						Ženy					
	Počty osob			Podíl z úhrnu			Počty osob			Podíl z úhrnu		
	1989	1995	2001	1989	1995	2001	1989	1995	2001	1989	1995	2001
16	81 857	88 930	68 657	100,0	100,0	100,0	77 911	85 036	65 521	99,8	99,9	100,0
17	76 655	90 452	69 022	99,9	100,0	100,0	72 598	86 249	65 592	98,5	99,5	99,9
18	72 327	92 270	70 643	98,2	99,3	99,9	63 049	84 909	67 374	88,9	95,3	99,1
19	66 977	91 960	71 651	93,8	96,8	99,3	49 130	78 288	66 779	72,5	85,2	96,7
20	60 372	87 975	75 984	89,0	91,4	98,2	36 656	65 895	67 558	56,2	71,4	92,2
21	56 060	75 129	82 609	81,7	83,2	96,1	28 103	48 609	71 023	43,0	56,8	86,6
22	48 534	60 028	82 013	69,5	73,4	92,4	21 650	35 522	67 241	32,4	45,3	78,8
23	41 396	48 846	78 769	56,7	63,1	87,2	16 928	25 586	60 079	24,3	34,7	69,0
24	34 728	38 940	73 643	45,2	52,5	79,3	13 755	18 799	51 834	18,8	26,5	57,9
25	27 350	30 508	66 807	37,0	42,9	70,2	10 493	13 603	43 541	14,8	20,1	47,1
26	20 127	24 708	58 373	30,4	36,5	60,5	7 403	10 459	34 223	11,6	16,1	36,9
27	16 954	21 018	46 120	25,8	30,9	50,9	5 950	8 598	24 536	9,5	13,2	28,5
28	14 672	18 301	35 310	22,5	26,4	43,0	5 072	7 258	18 343	8,3	10,9	23,2
29	12 525	16 567	28 463	19,4	22,9	36,5	4 260	6 389	13 337	6,9	9,2	17,9
30	12 025	15 292	22 529	17,2	20,1	30,1	4 129	5 944	10 279	6,1	8,2	14,3
31	12 061	13 206	17 956	15,9	18,1	25,1	4 034	5 181	8 174	5,5	7,4	12,0
32	11 297	10 597	15 122	14,3	16,2	22,2	3 888	4 091	6 656	5,1	6,5	10,1
33	10 530	9 792	13 378	13,0	15,2	19,5	3 800	3 624	5 996	4,9	5,8	9,1
34	9 695	9 049	12 397	12,0	14,2	17,8	3 692	3 434	5 301	4,7	5,6	7,9
35	9 490	8 519	11 814	11,4	13,5	16,3	3 457	3 145	4 889	4,3	5,2	7,0

¹Údaje jsou převzaty z bilancí obyvatelstva podle rodinného stavu.

Pokles intenzity sňatečnosti osob svobodných, rozvedených i ovdovělých, spolu se změnou celkového počtu sňatků i potenciálních snoubenců ve sledovaném období, vytváří novou strukturu zastoupení reálně uzavíraných sňatků podle rodinného stavu. Podíl uzavíraných sňatků ovdovělými osobami se však výrazně nezměnil; mírný pokles v polovině 90. let byl způsoben jednak změnou váhy při celkovém snížení počtu sňatků, ale také úbytkem počtu ovdovělých mužů a žen. Podíl sňatků uzavíraných svobodnými muži se mezi lety 1992–1997 neustále meziročně snižoval až na hodnotu 73 %. Vývoj zastoupení sňatků svobodných žen byl počátkem 90. let odlišný – ještě v roce 1993 se jejich podíl nacházel nad úrovní roku 1989. Následoval obdobný (jako u svobodných mužů), tedy více než čtvrtinový pokles mezi lety 1992 a 1997. V posledních letech osciluje podíl sňatků svobodných mužů i žen na úrovni kolem 75 %. Pokles podílu sňatků svobodných ženů a nevěst mezi lety 1989 a 2000 kompenzuje zejména nárůst podílu sňatků rozvedených mužů i žen, když maximální úroveň bylo dosaženo v roce 1997 v důsledku zvýšení měr sňatečnosti rozvedených osob.

Tab. 2.9: Míry sňatečnosti rozvedených a ovdovělých osob

Věková skupina	Muži						Ženy					
	1989	1993	1995	1997	1999	2000	1989	1993	1995	1997	1999	2000
Rozvedení							Rozvedené					
–25	285	154	118	101	77	79	318	184	152	146	122	129
25–29	221	139	104	101	84	83	182	125	97	103	89	95
30–34	126	96	79	81	67	70	97	73	63	64	55	58
35–39	82	62	52	56	49	49	59	42	35	41	34	36
40–44	61	44	38	42	35	35	41	30	25	30	26	27
45–49	49	38	33	35	29	31	32	24	23	26	22	22
Celkem ¹	95	66	55	57	47	48	82	56	47	51	42	44
Ovdovělí							Ovdovělé					
–25	348	34	103	91	73	–	80	38	36	48	56	33
25–29	251	141	122	96	110	92	44	28	26	31	35	36
30–34	124	71	57	66	102	81	22	22	15	10	16	16
35–39	86	41	26	55	50	39	13	14	10	10	12	10
40–44	50	36	26	25	21	31	18	14	11	12	12	15
45–49	62	32	25	24	25	23	14	11	12	9	9	10
Celkem ¹	72	39	30	32	33	31	17	14	13	13	12	13

¹Sňatky do 50 let na 1 000 osob příslušného pohlaví a rodinného stavu.

Tab. 2.10: Redukované míry sňatečnosti rozvedených podle počtu let uplynulých od zániku předchozího manželství

Počet let uplynulých od rozvodu	Muži						Ženy					
	1989	1993	1995	1997	1999	2000	1989	1993	1995	1997	1999	2000
0	0,173	0,122	0,097	0,092	0,071	0,085	0,161	0,120	0,094	0,094	0,073	0,087
1	0,103	0,076	0,068	0,065	0,057	0,047	0,097	0,074	0,065	0,063	0,055	0,048
2	0,069	0,054	0,049	0,055	0,045	0,047	0,067	0,053	0,048	0,054	0,044	0,047
3	0,048	0,042	0,038	0,045	0,041	0,041	0,050	0,038	0,037	0,045	0,038	0,037
4	0,038	0,030	0,030	0,037	0,034	0,033	0,038	0,029	0,030	0,033	0,031	0,033
5	0,028	0,023	0,023	0,030	0,026	0,030	0,030	0,023	0,022	0,028	0,027	0,027
6–7	0,021	0,016	0,016	0,023	0,021	0,023	0,023	0,017	0,016	0,021	0,021	0,022
8–9	0,014	0,011	0,010	0,013	0,015	0,016	0,015	0,012	0,010	0,013	0,014	0,016

Desetiletý vývoj sňatkového chování v nově utvářeném tržním prostředí České republiky prodělal zásadní přerod. Ve srovnání let 1989 a 2001 se počet uzavřených sňatků snížil téměř o třetinu a průměrný věk při prvním sňatku vzrostl na hodnotu 29,3 let u mužů a 26,9 let u žen. Tím se přiblížil evropské úrovni. V návaznosti na snížení intenzity sňatečnosti svobodných v nízkém a středním věku se zvýšil podíl svobodných v populaci. Také celková atmosféra zhoršení sociální situace nižších a středních příjmových vrstev přispívá k dalšímu odkládání sňatku do vyššího věku, což se v transversálním pohledu promítá do snížení ukazatele celkové prvosňatečnosti (u mužů z 89 % na 65–70 %, u žen pak z hodnoty 96 % na 72–75 %). V populaci proto neustále přibývá sňatkuschopného obyvatelstva. Celkový trend 90. let zatím nenarušil ani postup silných generací natalitní vlny 70. let napříč sňatkovým trhem. Možnosti studia, zvyšování kvalifikace, cestování a další seberealizace zatím vítězí nad přáním založení rodiny. Na druhé straně nárůst individualismu vyvolává v mladé generaci odpovědnost za hmotné zabezpečení rodiny. Při prodloužení školní docházky (spolu s trendem všeobecně se zvyšující vzdělanosti), finanční nedostupnosti i menších bytů a neklesající nezaměstnanosti, trvají problémy přijatelného řešení společného bydlení a hospodaření mladých párů již delší dobu. Velká část dvojic do té doby žije buď u rodičů nebo ve společně pronajatém bytě v tzv. manželství na zkoušku. Vzájemné testování partnerů je ukončeno „legalizací“ vztahu nejčastěji v případech otěhotnění partnerky nebo po uvážení rozhodnutí obou snoubenců. Ačkoliv sňatek a instituce manželství je zatím stále ještě chápána jako nejvhodnější právní rámec při výchově dětí, vzrůstající podíl dětí narozených mimo manželství naznačuje i jinou možnost realizace společného soužití. Kohabitanční druha a družky (popř. jejich děti) se nejčastěji objevuje v případě osob již alespoň jednou rezignujících na manželství, případně ovdovělých mužů a žen, a nebo u svobodných párů, které po odkládání sňatku do vyššího věku přešly k jeho odmítnutí.

Část úbytku legitimních manželství je nahrazena častějším nesezdaným soužitím

Tab. 2.11: Sňatky podle rodinného stavu snoubenců

Rodinný stav	Muži					Ženy				
	1989	1993	1995	1997	2000	1989	1993	1995	1997	2000
Svobodní/é	62 545	51 862	41 507	42 455	41 360	62 904	51 977	41 679	42 382	41 528
Rozvedení/é	17 396	13 755	12 563	14 498	13 239	17 407	13 733	12 395	14 558	13 020
Ovdovělí/é	1 321	1 055	886	851	722	1 179	962	882	864	773
Celkem	81 262	66 672	54 956	57 804	55 321	81 490	66 672	54 956	57 804	55 321
Podíl z celkového počtu sňatků										
Svobodní/é	77,0	77,8	75,5	73,4	74,8	77,2	78,0	75,8	73,3	75,1
Rozvedení/é	21,4	20,6	22,9	25,1	23,9	21,4	20,6	22,6	25,2	23,5
Ovdovělí/é	1,6	1,6	1,6	1,5	1,3	1,4	1,4	1,6	1,5	1,4
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Nejen proměny celé společnosti, změny kulturních a morálních norem, ale hlavně konkrétní sociální situace ovlivňuje přímo některé z demografických procesů. Mezi takové patří i sňatečnost. Prokázaly to výsledky výzkumů odhalující vztahy mezi životními plány, mezi něž patří zvláště vstup do manželství, a realitou – víceletým odkládáním založení rodiny. Proto pravděpodobně až zmírnění existujících sociálních tlaků na mladou generaci umožní zvýšení úrovně prvosňatečnosti, která by se následně, i když v pozdějším věku, mohla odrazit ve vzestupu úrovně porodnosti. Teprve v dalších letech se ukáže, zda a do jaké míry odkládání vstupu do manželství se bude měnit v jeho odmítání, a to nahrazením buď nesezdaným soužitím nebo trvalým životem bez partnera.